

Будь творцем своєї долі

«Слави ні перина, ні подушка
не в силі дарувать...»^{*}.

ЦИТАТА З «БОЖЕСТВЕННОЇ КОМЕДІЇ»
ДАНТЕ АЛІГ'ЄРІ, ЗАНОТОВАНА
ЛЕОНАРДО ДА ВІНЧІ В ЙОГО ЗОШИТАХ

^{*} Переклад з італійської Євгена Дроб'язка, 1976.

Якщо б ви мали уявити й описати зовнішні обставини, які зумовлюють народження найвеличнішого генія в історії людства, малоюмовірно, що ви акцентували б увагу на історії появи на світ Леонардо да Вінчі. То був хлопчик, який не продовжував династію визнаних талантів або інтелектуалів, він навіть не ріс у родині, яка готувала б свого маленького вихованця до славетних справ. Натомість Леонардо самому судилося боротися з життєвими негараздами, бо його перспективи та можливості були надто обмеженими обставинами його народження.

Леонардо да Вінчі народився в тосканській глибинці, у сільській місцевості, 15 квітня 1452 року. Тоді Італія ще не була єдиною державою, яку ми сьогодні знаємо, а складалася з цілої низки могутніх «міст-держав». Його рідне селище містилося неподалік Флоренції, опорного пункту італійського Відродження, що згодом поширилося по всій Європі. Відродження — це потужний культурний рух, який розпочався приблизно в середині XIV століття і, орієнтуючись на спадщину античності, сприяв вражаючому творчому розквіту науки, мистецтва та культури загалом. І все ж, будучи одним з двох чи трьох найвизначніших постатей Ренесансу, Леонардо, безумовно, не народився у середовищі цієї еліти. Натомість він виріс як позашлюб-

ний син холодного, відстороненого батька і незаміжньої дівчини низького соціального походження.

Його батько, П'єро Фруозіно ді Антоніо да Вінчі, походив із заможної родини і належав до династії нотаріусів, які протягом кількох поколінь працювали з великою купою документів, підкріплюючи зростаюче комерційне здоров'я Флоренції (завдяки чому, зокрема, вивільнялися гроші на щедрий патронат мистецтв). Прізвище «да Вінчі» означає, що сім'я походила з містечка Вінчі, хоча ми не можемо стверджувати, що воно є точним місцем народження Леонардо. Деякі дослідники вважають, що митець насправді народився на крихітному хуторі Анкіано, розташованому за кілька кілометрів від Вінчі.

Існує думка, що назва «Вінчі» походить від латинського слова *vincere* — «підкорювати». Це зачіпка для тих, хто воліє зобразити Леонардо як своєрідного культурного вояка, який прокладає тріумфальний шлях свого життя. Проте вищезначена назва насправді пов'язана зі старовинним італійським словом «*osier*», різновидом верби, яка традиційно використовувалася для плетіння кошиків у цьому регіоні. Звичайно, Леонардо народився недалеко від найбільшого осередку Ренесансу, але виріс він на задвірках, у містечку, більшість жителів якого ніколи не перетинали його межі.

Більш того, соціальний статус Леонардо як позашлюбного означав, що йому було заборонено відвідувати університет або набувати професію. За примхою долі, яка подбала про його народження поза шлюбом, Леонардо не міг навіть сподіватися на добре оплачувану кар'єру, попри те, що він, беззаперечно, мав відповідні таланти і здібності.

Окрім того, він не отримував достатньої емоційної підтримки від своїх батьків. Незважаючи на те, що хлопчик був позашлюбним сином, батько визнав його і влаштував відкрите хрещення у церкві, де були присутні десятеро хресних батьків. Але сеньйор П'єро (додаток «сеньйор» означає шляхетне походження) був амбітною людиною і невдовзі волів узяти законний шлюб, який би сприяв його подальшому соціальному зростанню. Тим часом мати Леонардо, Катерина, котрій було близько двадцяти п'яти років, коли вона народила сина, можливо, й походила з родини з давньою історією (питання досі залишається дискусійним), але не була заможною. Біографи не могли дійти згоди стосовно її заняття, більшість погоджувалася, що вона працювала простою служницею.

Ми мало знаємо про стосунки сеньйора П'єро та Катерини, і цілком можливо, що їх пов'язувало справжнє кохання. Цікаво, що в свої п'ятдесят років Леонардо да Вінчі писав: «В агресивного та незлагідного чоловіка діти будуть дратівливими та неприязними; але якщо взаємини сповнені великою любов'ю та бажанням з обох боків, тоді дитина буде дуже розумною, дотепною, жвавою і приязною». Всі згодяться, що Леонардо да Вінчі був саме таким — «дуже розумним, дотепним, жвавим і приязним», тому, можливо, він натякав, що його батьки кохали один одного. Попри це, їх офіційне одруження в ті часи було неможливим.

Протягом року обидва батьки Леонардо взяли шлюб з іншими людьми: він побрався з шістнадцятирічною донькою багатого нотаріуса, а вона — з пічником на ім'я Аккатабріга. Можливо, Леонардо жив з матір'ю і вітчимом у Кампо Цеппі, місцині на захід від Вінчі, в якому Аккатабріги мали родинні інтереси.

Сеньйора П'єро навряд чи можна було назвати турботливим батьком протягом перших років життя Леонардо, проте за хлопчиком наглядав дядько з боку батька, Франческо, який залишався у Вінчі, де займався виноградарством. Знову ж таки, ми не знаємо достеменно, як до Леонардо ставився вітчим, але згодом да Вінчі написав в одному зі своїх пророцтв (які можна сприймати радше як суміш «слів мудрості» та «головоломок», аніж «передбачення») таке: «Побачимо, що батьки та матері отримають набагато більше задоволення від своїх пасинків, аніж від рідних дітей». Да Вінчі мав на увазі дерева, які живлять прищеплені паростки, але цікаво, чи не було в цьому іншого, глибоко прихованого сенсу.

У ранньому дитинстві опіку над Леонардо передали дідусеві та бабусі з боку батька, які на той час, уже літні люди, не були спроможні ані фізично, ані емоційно доглядати за допитливим і моторним дитям. Тому фактично ним опікувався дядько Франческо, котрий віддавався цьому з відкритим серцем. Ми можемо припустити, що під його чуйним наглядом формувалася особистість Леонардо, який нарешті відчув себе бажаним і цінованим. Зрештою да Вінчі, напевно, мав бути доволі самовпевненим і рішучим, щоби, попри обставини, стати однією з найвизначніших постатей усіх часів. Водночас ми цілком можемо припустити, що неприйняття з боку близьких людей, яке він відчув у дитинстві, було рушійною силою його бажання залишити по собі незгладимий слід й отримати схвалення та визнання людської спільноти.

Живи у гармонії з природою

«Ті, хто бере за стандарт щось, окрім Природи,
господині всіх майстрів, переймаються даремно».

НОТАТКА ЛЕОНАРДО ДА ВІНЧІ
В ЙОГО ЗОШИТАХ

Леонардо да Вінчі обожнював природу, яка не тільки наснажувала його як митця, а й була засадничим принципом його життєвої філософії. Він вважав природу найвищою досконалістю, збалансованим мікрокосмосом — як з погляду естетики, так і стосовно будови — і був переконаний, що людина не може витворити нічого кращого, і тому слід прагнути відобразити її в мистецтві та копіювати в науці. Ось думки Леонардо щодо технологічних інновацій:

«Хоча завдяки оригінальності мислення людина й здатна на різноманітні винаходи, які за допомогою машин відповідають тим чи іншим завданням, вона ніколи не винайде нічого прекраснішого, простішого, доцільнішого за те, що створила природа, бо в її винаходах усе мудро і немає нічого зайвого».

Його любов до природи розвинулася серед мальовничих пагорбів Вінчі, де разом з дядьком Франческо він вирощував оливки та фрукти, а також доглядав за виноградниками. Молодий Леонардо мав допитливий розум і прагнув дізнатися більше про світ природи, який надавав такого натхненного фону його дитинству та отрочтву. Видатний біограф діячів епохи Відродження Джорджо

Вазарі писав, що Леонардо да Вінчі «досліджував властивості трав, а потім пішов далі, спостерігаючи обертання небес, шлях Місяця та рух Сонця».

З огляду на сучасну цивілізацію більшість людей опинилися відірваною від тих природних елементів, які підтримують нас, але для Леонардо зв'язок з природою був очевидним і всюдисущим. Олива, наприклад, була основною культурою на землях його дядька і була не лише продуктом харчування, її олію також використовували як мастило, ліки та для запалювання ламп. І саме олійний урожай з'явиться через роки ще в одному пророцтві Леонардо, в якому зазначалося: «З неба пролється те, що дає нам їжу та світло».

І, звісно, в його творах з великою майстерністю відтворені природні ландшафти тогочасної Італії. Їх можна побачити і на картині «Благовіщення» (1478, перша велика самостійна робота Леонардо да Вінчі), на низці зображень «Мадонни з дитиною» та його знакових портретах (з-поміж них, звісно, «Мона Ліза»). Ландшафт слугує не просто тлом для центральних персонажів, а є невід'ємною частиною твору, надає йому барв, настрою та емоційності. Леонардо також малює пейзажі, найчастіше він звертається до тосканських схилів містечка свого дитинства. Не буде перебільшенням сказати, що да Вінчі був першим видатним пейзажистом своєї доби, коли більшість витворів мистецтва зосереджувалася на зображенні людських або біблійних фігур. Фактично на найдавнішому малюнку Леонардо да Вінчі (датований 1473 роком, тепер експонується в галереї Уффіці у Флоренції) зображені збережені в пам'яті околиці Вінчі. Кеннет Кларк* пише:

* Кеннет Кларк (1903–1983) — британський письменник, історик, відомий фахівець у галузі історії мистецтв.

«Для Леонардо ландшафт, як і людина, був частиною одного великого механізму, який можна розглядати як за складовими, так і, за можливістю, як єдине ціле. Скелі були не просто декоративними силуетами. Вони — частина кістяка Землі, зі своєю власною анатомією, яка утворилася в результаті прадавніх сейсмічними потрясінь. Хмари не були випадковими завитками, намальованими пензлем небесного художника, а сукупністю крихтих крапель, утворених унаслідок випаровування моря, котрі незабаром можуть пролитися на землю у вигляді дощу, живлячи річки».

Сільській місцевості також присвячені нотатки у щоденниках Леонардо, ескізи, дослідження та різні вислови. На сторінках щоденників він згадує десятки видів рослин і радить колегам-художникам черпати натхнення у природному середовищі: «Виходьте з дому, залиште сім'ю, друзів і вирушайте в гори та долини подалі від усіх».

Як натураліст Леонардо да Вінчі виявляє співчуття до представників тваринного світу. Його турбота стосовно прав тварин набагато випередила час. Джорджо Вазарі зазначає:

«Він надзвичайно захоплювався найрізноманітнішими тваринами, до котрих ставився з великою любов'ю і терпінням. Наприклад, коли він проходив повз місця, де продавали птахів, часто витягав пташок з клітки і, сплативши продавцеві будь-яку ціну, яку той запросить, відпускав, даруючи крилатим втрачену свободу».

Ці якості Леонардо підтверджені його давнім другом і компаньйоном Томмазо Масіні (також відомий під псевдонімом Зороастр): «З якихось причин він не вбивав бліх; вважав за краще одягатися в ляне, щоб не натягнути на себе чогось мертвого».

Часом здавалося, що Леонардо да Вінчі більше любив представників тваринного світу, ніж людської спільноти. Це ставлення, можливо, було відображенням розчарувань у стосунках з людьми, яких він зазнав ще в дитячому віці. «Людина володіє великим даром слова, — писав Леонардо вже дорослим, — але те, що вона говорить, є здебільшого пустослівним і неправдивим; тварини не мають цього дару, але те, що вони кажуть, є корисним і правильним». Коли Леонардо да Вінчі жив у Мілані (приблизно 1490 рік), він, немовби на підтвердження цих слів, написав збірку байок, героями яких були тварини, що вміли говорити і використовували своє вміння для поширення мудрості. Хоча походження цих байок не цілковито прояснене, схоже на те, що вони є оригінальними творами самого Леонардо, а не переробкою народних казок. Історії також виражають відразу автора до страждань тварин. Безперечно, такими й були справжні переконання Леонардо, попри те, що в інтересах науки він свого часу здійснював розтини тварин.

Любов до природи, яка розквітла колись у маленького хлопчика, що прокладав стежки в околицях Вінчі, залишилася з ним протягом усього життя, навіть коли його кар'єра доволі тривалий час була пов'язана з гамірними та метушливими містами. Леонардо із задоволенням ходив пішки і був досвідченим вершником, що давало йому можливість будь-коли «вирушити в гори та долини подалі від усіх». У похилі літа він утримував конюшню з конями,

а впродовж життя ці величні тварини надихали Леонардо на чудові малюнки та на створення кількох найамбітніших скульптурних проєктів.

Леонардо да Вінчі, котрий не мав власного будинку в дорослому віці, вперше вийшов на ринок нерухомості, коли в 1497 році придбав земельну ділянку з виноградником. Тут він реалізував свою любов до садівництва, і це заняття захоплювало його уяву протягом багатьох років. Здається, домівкою для нього була не будівля з цегли, а радше відчуття єднання із землею та його улюбленим природним довкіллям.

СИЛА ВОДИ

«Описати насамперед воду, кожний її рух; тоді описати її русла та речовини в них... описати всі форми, яких набуває вода, — від найбільших до найменших хвиль...»

НОТАТКА ЛЕОНАРДО ДА ВІНЧІ У ТРАКТАТІ ПРО ВОДУ

Леонардо да Вінчі любив сувору місцевість тосканської глибинки, захоплюючись її квітами та рослинами, відчуваючи зв'язок із тваринами, якого він не мав з людьми, але водночас поважав природу як потужну та непередбачувану силу — і це знайшло відображення в бажанні дослідити, зокрема природу води, як з погляду науки, так і естетики.

Наведена вище цитата свідчить про бажання Леонардо да Вінчі досконало проаналізувати кожен аспект елемента. В «Лестерському кодексі» (*Codex Leicester*, манускрипт, який нині перебуває у розпорядженні Білла Гейт-

са)*, він наводить численні спостереження, пов'язані з геофізикою та водою. Цей твір водночас є прикладом філософських роздумів і традиційним науковим трактатом.

ВОДНА ДИТИНА

Захоплення Леонардо да Вінчі водою, мабуть, почалася, коли він ще був малям. Приблизно чотирирічним хлопчиком він став свідком першого з двох руйнівних природних явищ, які припали на період його дитинства: жакний ураган прокотився Тосканою, сіючи хаос і спричинюючи тисячі смертей. Згодом, коли йому виповнилося десять років, вийшла з берегів річка Арно, затопивши Флоренцію. Цей величний символ цивілізації опинився безсилим перед природною стихією.

Леонардо да Вінчі зробив багато спроб, щоби показати велич води в її численних формах, як у нотатках, так і в малюнках — від ескізів у своїх зошитах до пейзажів у таких творах, як «Мадонна в скелях». Він також залишив нам чудовий опис вод навколо Кіпру, хоча немає жодних доказів того, що Леонардо досліджував ці території особисто:

* Це зошит з нотатками Леонардо да Вінчі, зробленими в 1506–1510 роках, коли він жив у Мілані. Леонардо назвав свою працю «Трактатом про воду, землю і небесні справи». Нотатки написані особливим чином, його власним «дзеркальним» шрифтом — прочитати їх можна тільки за допомогою дзеркала. «Лестерським» кодекс названий на честь графа Лестера, який придбав манускрипт у 1717 році. У 1980-му зошит у спадкоємців Лестера викупив Арманд Хаммер. У 1994 році книгу виставили на аукціон, і там її купив засновник Microsoft Білл Гейтс.

«З берега Південного узбережжя Кілікії можна побачити прекрасний острів Кіпр, котрий був цариною богині Венери. Мореполавці, приваблені її красою, рушали до острова, і багато кораблів та снастей було розтрито об скелі, що омивалися бурхливими водами. Блукаючи тут, серед мальовничих пагорбів, вкритих квітучою зеленню, де вітри вщухають й острів і прилеглі моря наповнені пахощами, мандрівники-мореполавці можуть освіжитися і набратися нових сил. Скільки тут кораблів затонуло! Скільки суден розбилося на цих скелях!»

На початку 1490-х років Леонардо склав інструкції про те, як фарбами зобразити бурю:

«Потрібно спочатку відтворити хмари, розкидані та пошматовані, а також ті, що підхоплені вітром, змішані з хмарами піску, який здійнявся з берега моря, а ще — гілки та листя, що проносяться впереміш із іншими світлими предметами, які літають навколо, ... вітер розбризкує морську воду, а розбурхане повітря набуває вигляду щільного та важкого туману».

У літньому віці Леонардо все ще прагнув удосконалити зображення негоди, і в шістдесят років створив ілюстровані тексти, присвячені біблійному потопу. В цей час Джорджо Вазарі писав про малюнок морського бога Нептуна, в якому да Вінчі зобразив «неспокійний океан і колісницю Нептуна із запряженими морськими конями, а також русалок, морських чудовиськ та вітри разом з кількома дуже красивими головами морських богів».

Да Вінчі сприймав природу як первозданну, неприборкану силу, а вода була саме тією стихією, над якою людина мала, мабуть, найменшу владу і контроль. Зачарованість митця водою є віддзеркаленням не тільки його надзвичайного захоплення світом Природи, а й бажання відобразити та зрозуміти цей світ. Леонардо да Вінчі говорить, що (як побачимо згодом) він має розробити деякі найамбітніші інженерні проекти епохи (і навіть створити для дайвінгу екстраординарний костюм зі шкіри), для досягнення певного рівня приборкання води.